

was tegenstander van die eenheidsstaat omdat hij hiervan enkel imperialistische neigingen verwachtte. Hij was voorstander van een federatie. Op de golven van protesten tegen het instorten van die federatie geraakt Manusama in een positie van waaruit hij de proclamatie van de RMS entameert. Als RMS-minister van onderwijs en later ook defensie verzet hij zich tegen de inname van de Molukken door Indonesische troepen die de RMS als rebellie opvatten. De RMS-regering en het RMS-leger trokken zich terug op het eiland Seram. Medio 1952 beginnen Manusama en zijn vrouw aan een missie naar 'buiten' om steun voor de RMS-strijd te zoeken. Na een reis van 30 uur in een prauw komen ze aan in Nederlands Nieuw-Guinea. Omdat hij politiek actief blijft wordt Manusama geïnterneerd. De internering is niet de meest bevredigende oplossing en om die reden worden Manusama en zijn echtgenote in 1953 naar Nederland gebracht.

Er is iets bijzonders met het boek over Manusama. Manuhutu en Smeets, beiden directeur van het Moluks Historisch Museum (MHM) te Utrecht, waren door Manusama reeds gevraagd zijn memoires van commentaar te voorzien. Zij werden uiteindelijk de 'bezorgers' van zijn memoires, een logische stap omdat het MHM Manusama al in hun *oral fótory*-project had opgenomen en hem in 1988 en 1989 meerdere malen had geïnterviewd. Manuhutu en Smeets voorzagen Manusama's herinneringen van annotaties en verwijzingen naar literatuur. Daarbij gaven zij ook aan waar Manusama's manuscript in tegenspraak was met eerdere geschriften, of afweek met de interviews uit het *oral history-project*. Een toevoeging geheel in de geest van Manusama, die niets wenste te verbergen in zijn memoires, om de eenvoudige reden dat de lezer anders geen goed oordeel kon vormen. Ontbrekende stukken in het onvoltooide manuscript vulden Manuhutu en Smeets aan met citaten uit die interviews. De laatste pagina's bestaan zelfs helemaal uit interviewmateriaal, waardoor het boek een mooie afgeronde periode beslaat en niet pardoes eindigt.

Het verwerken van andere bronnen in memoires is geen gemakkelijk karwei. Smeets en Manuhutu hebben echter een zeer mooie klus geklaard. Door het gebruik van cursief en haakjes zijn de aanvullingen goed te herkennen, maar nergens in het boek werkt dat storend. Het boek leest zoals Manusama sprak: overtuigd, maar ook kwetsbaar en bescheiden. Zo schrijft hij nadat hem was voorspeld dat hij een baan zou krijgen en daardoor zijn geliefde Kitty kon trouwen: 'In mijn leven hebben zich nog andere wonderen voorgedaan. In feite is mijn gehele leven miraculeus verlopen' (38)! Met de publicatie van zijn memoires is het, gelukkig, niet anders gegaan.

F. Steijlen

L. Blussé, *Retour Amoy. Army Tan. Een vrouwenleven in Indonesië, Nederland en China* (Amsterdam: Balans, 2000, 368 blz., f39,50, ISBN 90 5018 522 3).

Vierjaartallen— 1917,1935,1939 en 1960 — leveren het kader van het ongewone levensverhaal van Anny Tan, dat de historicus/sinoloog Blussé in de ik-vorm op schrift stelde. Anny Tan werd in 1917 te Solo geboren in een rijke Chinese familie, deel van de Chinese elite; haar vader bezat een goed lopend warenhuis. In 1935 vertrok zij naar Nederland om in Utrecht wiskunde te studeren. In 1939 keerde zij met slechts enkele tentamens op zak verloofd terug naar Nederlands-Indië. In 1960 voelde zij zich in Indonesië niet meer veilig en besloten haar man en zij ter wille van de toekomst van hun kinderen naar China te emigreren, waar zij nog steeds woont. Haar nu te boek gesteld levensverhaal is het resultaat van twintig jaar vriend-

schap tussen hoofdpersoon en auteur. Blussé geeft hierin niet alleen een 'auto'-biografie maar ook een tijdsbeeld waarin ruim aandacht is voor de koloniale periode, de Chinees-Indische jeugd van zijn hoofdpersoon.

Product van *oral history* is het boek een voorbeeld van de sterkten en zwakten van die methode. Eerst de pluspunten. Autobiografieën van vrouwen uit Indië met eenzelfde diepte en lengte zijn er niet; die zijn waarschijnlijk ook alleen via deze benadering te bereiken. Wie een *crash-course* over de Chinese gemeenschap in Nederlands-Indië wenst, kan zich geen betere wensen dan *Retour Amoy*. Het kind-met-het-boek van de familiefoto is een vrouw met een ijzeren geheugen voor menu's, kleuren, geuren en ontmoetingen. Zij tekent haar verleden met een scherp oog voor detail.

Haar rol als nakomertje, haar intelligentie en haar vooruitstrevende vader bereidden haar een weg richting moderniteit. Het vaderlijk warenhuis stond daar alleen al door de verkochte nieuwigheden als grammofoon en radio model voor. Ondanks die modernisering hield het familienetwerk stand. Wie van de ooms of neven zijn fortuin verdubbelde of anderszins mislukte, kon rekenen op de steun van haar vader, totdat deze in de crisis, kort voor zijn overlijden, failliet ging. Het koloniale onderwijs, de HBS in Semarang, leidde haar naar de studie wiskunde die ze per se in Nederland wilde doen. Zij zou in haar leven ook meer met Nederlanders omgaan dan met Indonesiërs. Maar opnieuw spreekt uit de hoofdstukken over haar studietijd vooral het grote belang van het Chinese familienetwerk. Een sympathieke, ruim bemiddelde tante ving haar op en liet haar kennis maken met Parijs en Davos. Maar Anny Tan raakte ook betrokken bij de Chung Hwa Hui, de Chinese studentenvereniging, en wist zich hier in Nederland voor het eerst Chinese. Conform de Chinese *adat* keerde ze, toen diens moeder als weduwe hem het beheer van het familiekapitaal opdroeg, in 1939 met haar verloofde naar Soerabaja terug. Ook de Tweede Wereldoorlog kwam zij dankzij Chinese netwerken redelijk goed door. Toen na de Indonesische onafhankelijkheid haar man een vooraanstaand accountant was en zij het leven van huismoeder leidde, werd het leven minder gemakkelijk. De toenemende discriminatie van overheidswege deed het gezin eind 1959 besluiten tot migratie naar China, die toen door de Chinese overheid voor groepen werd georganiseerd. Het laatste hoofdstuk gaat in op de overige veertig jaren, inclusief de culturele revolutie. Ze rapporteert daar kort en zakelijk over.

Die wijze van herinneren geldt overigens voor het hele boek. En daarmee komen we op de beperkingen van deze *oral history*. *Retour Amoy* is geen *Wilde zwanen*. Niet alleen is Anny Tans leven minder dramatisch verlopen, haar vertellen gaat zelden met emoties gepaard. Die worden althans niet benoemd; de lezer mag ze raden — behalve wanneer het de geboorte van haar kinderen, de woede over haar lastige schoonmoeder of de semi-vlucht uit Indonesië betreft. Hoe was het om als tiener je beide ouders te verliezen, hoe was het om rondje twintigste in Nederland echt verliefd te worden? De kalverliefde voor een leraar als veertienjarige wordt vermeld, over de eerste gevoelens voor haar latere echtgenoot Tan Tjing Wie zwijgt zij. Dat is herkenbaar: haar generatie in Nederland zou daar in een vergelijkbare situatie eveneens het zwijgen toe doen.

Maar niet alleen emoties, ook dilemma's zijn vermeden. Wat betekende het bijvoorbeeld voor haar man om als student in Rotterdam zich in te zetten voor het China-comité en geld in te zamelen voor het vaderland, dat in 1937 door Japan was aangevallen, en om vervolgens tijdens de Japanse bezetting op het belastingkantoor onder de Japanners te werken? Hoe hebben de Tans de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd ervaren? De gevechten rond Soerabaja worden beschreven, de politionele acties overgeslagen. En welke dilemma's speelden een rol bij de

beslissing om naar China te emigreren? Hoe zagen de Tans het communisme, hoe ervoeren zij het in verhouding tot hun eigen elite-verleden en -positie?

Het zijn open vragen. Heeft de auteur ze niet gesteld, of zijn ze te modern-westers en zijn de antwoorden daarom niet gegeven? Dat is met deze 'buiksprekermethode' niet duidelijk. Het wachten is op het interessante artikel van de auteur, waarin hij zijn methodische aanpak en ervaringen met dit *oral history-project* te boek stelt. Heeft Anny Tan haar fiat gegeven aan zijn weergave van haar herinneringen? Welke vrijheid heeft Blussé als auteur behouden? En wat heeft hij met de bandjes met interviews gedaan: zijn die ook verder toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek? Zijn mooie inleiding met zijn werkwijze en zijn karakterisering van Anny Tan's leven verdient het om op deze punten te worden aangevuld. Zeker is echter dat hij een bijzondere vrouw aan het woord heeft gelaten. We mogen Anny Tan dankbaar zijn dat zij heeft willen spreken, Blussé dat hij haar spreken heeft geboekstaafd.

E. Locher-Scholten

I. Gallin, *Rechtsetzung ist Machtsetzung. Die deutsche Rechtsetzung in den Niederlanden 1940-1945* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999, Europäische Hochschulschriften, Reihe II Rechtswissenschaft, Band 2736; Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, 1999, 217 blz., Sfr56,-, ISBN 3 631 35517 3).

Deze studie is door de schrijfster, die geschiedenis, germanistiek en filosofie heeft gestudeerd, als proefschrift verdedigd aan de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam (promotor: E. J. H. Schrage). Een proefschrift van iemand die zo veelzijdig is opgeleid wekt verwachtingen. De studie is bedoeld als deel van een drieluik, waarin de Duitse wetgeving, rechtspraak en bestuur tijdens de bezetting worden besproken. Het boek van mevrouw Gallin behandelt de legislatieve productie van de Duitse bezetter. Een dissertatie van mevrouw G. von Freitag Drabbe Kiinzel over de Duitse rechtspraak in de bezettingslijd is inmiddels verschenen, terwijl P Romijn (NIOD) belast is met de bestudering van de bestuurspraktijk tijdens de bezetting. Deze driedeling is echter enigszins problematisch, want is nu niet juist het kenmerk van totalitaire regimes dat daar geen onderscheid gemaakt kan worden tussen de verschillende bevoegdheden en dat de controle van het evenwicht van machten in zulke staten nu juist ontbreekt? Af en toe geeft de schrijfster er dan ook blijk van, dat deze kunstmatige driedeling bij de beschrijving van de 'rechts'geschiedenis tijdens de Duitse bezetting tot problemen leidt (82).

De auteur laat aan de analyse van de regelgeving van de bezetter een overzicht voorafgaan van rechtsfilosofische discussies over de verhouding van macht en recht uit de negentiende en twintigste eeuw. In het eerste hoofdstuk komen in dat kader Walter Benjamin, Jacques Derrida, Carl Schmitt en Jürgen Habermas aan de orde, wiens opvattingen bekwaam worden samengevat, zij het dat de chronologie van deze schrijvers niet altijd in acht genomen wordt: anders dan op pagina 47 vermeld wordt, kan Carl Schmitt in 1933 niet gereageerd hebben op Derrida! In het tweede hoofdstuk komt de nationaal-socialistische rechtsleer aan de orde, met name de *Großraumtheorie*. Zoals bekend gaat deze leer terug op Carl Schmitt, die beoogde met deze theorie het volkenrecht een nieuwe basis te geven, ter vervanging van het volkenrecht op basis van nationale soevereine staten, dat volgens hem was vastgelopen in de vredesverdragen na de Eerste Wereldoorlog. In het derde hoofdstuk wordt eerst het omstreden probleem besproken,